

Dincolo de splendoarea orașului Moscopole, vlahii sud-dunăreni în furtunile istoriei: ar(o)mâni, fârșeroți, megleniți, grămoșteni, istro-români, timoceni

Mihai Netea, după ce a studiat bazele genetice ale formării poporului român pe ambele maluri ale Dunării, explică separarea principalelor două ramuri ale sale din cauza marilor migrații ale popoarelor slave: „Migrația slavă masivă care are loc spre teritoriile din sudul Dunării și formează, Serbia, Bulgaria ș.a.m.d. mai târziu, împinge populațiile romanice care trăiau în direct contact cu ceea ce va deveni poporul român în nordul Dunării și în nordul Greciei, în munții Epirului. La fel cum Munții Carpați au fost o componentă extrem de importantă pentru supraviețuirea culturală și lingvistică a populației românești, care de câte ori a fost împinsă s-a retras spre munte, când veneau marile migrații, ca apoi, când lucrurile se așezau să migreze înapoi spre câmpie. Dar eu cred că aromânii au fost cu noi împreună în primele faze ale formării poporului român și apoi au fost împinși de migrațiile ulterioare din Evul Mediu timpuriu spre nordul Greciei“.

Împrăștiati prin Balcani încă din Evul Mediu, aromânii trec de multe secole printr-o criză identitară fără ieșire, prelungită în fapt până în ziua de azi. Academiiile fiecărui stat în care trăiesc susțin propria teorie despre originea aromânilor: români, descendenți ai proto-românilor, macedoneni romanizați sau greci latinofoni. Chiar și specialiștii cu origine aromână s-au integrat curentelor academice din țara în care locuiesc, ceea ce provoacă un semn și mai mare de întrebare printre aromânii din România, Albania, Macedonia și Grecia. Izvoarele și istoriografia îi menționează sub diverse nume: *vlahi*, *vlasii*, *aromâni*, *macedoromâni*, *fârșeroți*,

saracaceni, grămoșteni, timoceni, megleniți, istro-români, armâni, rrămâni etc.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea, un demnitar bizantin cu origini armene, Kekaumenos, dedică mai multe pasaje românilor balcanici, de obicei în legătură cu răscoalele lor împotriva autorităților bizantine. Despre originea aromânilor, Kekaumenos ne povestește într-o diatribă contra acestora, pe care îi vedea veșnic răsculați contra autorităților: „Vă sfătuiesc deci pe voi și pe urmașii voștri următoarele, deoarece neamul vlahilor este cu totul necredincios și stricat, neavând credință dreaptă nici față de Dumnezeu, nici față de împărat, nici față de rudă sau de prieten... și deoarece n-a păstrat niciodată credință față de cineva, nici față de împărații mai de demult ai romeilor. Loviți cu război de către Împăratul Traian și înfrânți deplin, au fost supuși de acesta, iar regele lor, numit Decebal, a fost ucis și capul i-a fost înfipt într-o suliță în mijlocul orașului romeilor. Căci aceștia sunt așa-numiții daci, ziși și besi. Și locuiau mai întâi lângă râul Dunăre și Saos, râu pe care acum îl numim Sava, unde locuiesc mai de curând sârbii, în locuri întărite de natură și greu accesibile. Bizuindu-se pe acestea s-au prefăcut că nutresc prietenie și că sunt supuși față de împărații de mai demult ai romeilor și ieșind din întăriturile lor prădau ținuturile romeilor. De aceea romeii, mâniindu-se, au pornit, cum am spus, împotriva lor și i-au zdrobit. Și aceștia, fugind de acolo, s-au împrăștiat în tot Epirul și toată Macedonia, iar cei mai mulți dintre ei s-au așezat în Elada“. Potrivit acestei relatări, vlahii din Balcani, adică aromânii, ar fi urmașii dacilor învinși de Traian. Dar cum au ajuns între Sava și Dunăre, adică în actuala Serbie? Dacă ne uităm prin istoriile romane contestate de istoriografia română, care povestesc despre retragerea aureliană, în urma căreia s-au înființat două provincii sud-dunărene cu numele Dacia, ne apropiem de regiunea indicată de Kekaumenos la originea vlahilor. Dar dacă acceptăm teoria cronicarului bizantin, ar trebui să acceptăm că cel puțin o parte a populației romanizate din Dacia romană s-a retras, în 275, în sudul Dunării.

Cu ocazia pregătirii unei răscoale în vara anului 1066, vlahii, la întrebarea despre locul în care se aflau animalele și nevestele lor în acel moment, au răspuns că în munții Bulgariei, identificați de specialiști cu Munții Balcanici până în Pind și Rodope. Kekaumenos completează: „Căci așa li-e obiceiul, ca dobitoacele și familiile lor să stea din luna aprilie până în luna septembrie în munți înalți și în locuri foarte reci“. Este prima dovadă a migrației sezoniere sau transhumanței practicate de aromâni până la mijlocul secolului XX și este prima atestare a principalei ocupații a aromânilor: păstoritul.

Un secol mai târziu, un alt cronicar bizantin, Ioan Kinnamos, relatează episodul unei lupte dintre bizantini și unguri. În 1166, împăratul bizantin plănuia să atace regatul maghiar din două părți. Una dintre oști, comandată de Leon Vatatzes, urma să îi atace dinspre Marea Neagră. Vatatzes aducea o oaste numeroasă, „ba chiar și o mare mulțime de vlahi, despre care se spune că sunt colonii de demult ai celor din Italia“. Părerile istoricilor despre localizarea acestor vlahi sunt împărțite, unii susținând că ar fi fost români din nordul Dunării, în timp ce alții îi plasează în Balcani sau Dobrogea. În condițiile în care bizantinii nu aveau autoritate în nordul Dunării, nu se poate accepta plasarea lor aici. Nici Dobrogea, locuită de multe populații, printre care izvoarele nu îi amintesc pe români, nu putea sta la originea unui contingent de români suficient de numeros încât să fie remarcat de comandanții militari bizantini și de cronicar. Singura localizare plauzibilă a lor este în Peninsula Balcanică, teritoriu supus bizantinilor, de unde aceștia puteau recruta oaste și unde sursele îi atestă cu sarcini militare.

Aceeași origine romană a românilor din sudul Dunării era invocată de Ioniță cel Frumos, țarul Țaratului Româno-Bulgar, în corespondența sa cu Papa Inocențiu al III-lea. Să nu uităm că această corespondență cu Papa a fost inițiată de mitropolitul ortodox, Vasile de Târnovo. În condițiile în care recunoașterea titlului imperial pentru Asan de către papalitate presupunea recunoașterea supremației papale, adică o unire bisericească regională, trebuie să acceptăm rolul mitropolitului. Iar acest

mitropolit se putea forma doar în mediul bizantin, ceea ce poate sugera sursa cunoștințelor despre originea vlahilor balcanici. În capitala bizantină se păstrau consemnate informațiile despre popoarele cu care imperiul intra în contact, care locuiau în imperiu sau cu care aveau războaie. În condițiile în care o mare parte a izvoarelor bizantine au fost distruse, mai ales cu ocazia cuceririi otomane, putem admite că în Bizanțul secolilor XI–XI se aflau lucrări care au stat la baza acestor discuții despre originea vlahilor, dar care nu s-au păstrat până azi. Însă Kekaumenos, Kinnamos și, probabil, mitropolitul Vasile de Târnovo le-au cunoscut. Mai amintim un alt izvor necunoscut istoriografiei românești. Despre vlahii din Akarnania, în sudul Thesaliei, conduși de un anume Constantin Aurelian, cronicarul bizantin Apokaukos afirma că se aflau un număr mare de coloniști romani, care acum se numeau *vlahi*. Regiunea respectivă a fost denumită mai târziu Mica Valahie.

Izvoarele bizantine, sârbești sau otomane îi atestă pe aromâni, sub numele de *vlahi*, prin toată peninsula Balcanică, cu principala lor ocupație: păstoritul. În secolele XIII–XIV, sate întregi de aromâni sunt dăruite mănăstirilor din Muntele Athos, unde, la un moment dat, provoacă agitații din cauza prezenței femeilor în preajma călugărilor. Regiunea Thesaliei a fost numită Valahia Mare, nume consemnat până în secolul al XIX-lea, dată fiind ponderea populației aromâne. Aici a existat chiar un stat, format în urma destrămării Imperiului Bizantin în 1204, care a luptat în secolele XIII–XIV cu latinii, bizantinii și apoi cu turcii. Din partea turcilor au primit privilegii care le recunoșteau autonomia, în schimbul plății unor taxe și a păzirii trecătorilor montane. Nu au scăpat de tributul sângelui, fiind nevoiți să dea periodic un număr de copii pentru corpul de ieniceri. Dintre aceștia, după satisfacerea slujbei militare, unii s-au întors în satele de origine, dar erau deja convertiți la islam.

Vlahii din Pind, organizați în cătune cu caracter seminomad, migrau vara cu turmele lor până în munții Macedoniei. În secolul al XVIII-lea, o parte dintre acești vlahi din Grevena, Samarina, Perivoli etc. se ocupau cu cărăușia și negustoria.

Dintre așezările aromâne, se remarcă mai ales cetatea Moscopole, datorită evoluției sale spectaculoase. Întemeiată la mijlocul secolului al XIV-lea, așezarea s-a dezvoltat mai ales sub stăpânirea otomană, deoarece a beneficiat de privilegii și autonomie, în condițiile în care făcea parte din domeniul Sultanei Mamă.

Așezarea a început să se dezvolte după noile valuri de imigranți din Metsovo (regiunea Zagori) și Skamneli (Pind), care au întemeiat două noi cartiere după 1611 și 1659. Un alt cartier s-a înființat după 1710 cu imigranți din Postenan, din sudul Albaniei. La finele secolului al XVII-lea a trecut în stăpânirea unui înalt demnitar, care i-a confirmat privilegiile și a interzis așezarea musulmanilor. Așezarea s-a dezvoltat într-un oraș prosper, considerat al doilea ca mărime în Balcani după Constantinople. Dezvoltarea orașului a fost posibilă datorită practicării comerțului, inițial itinerant, apoi organizat, prin Balcani până în Veneția și apoi dincolo de granițele Imperiului Otoman, până la Leipzig sau Poznan. Ei au fost principalii beneficiari ai anexelor economice ale tratatelor de pace de la Passarowitz și Belgrad. Au întemeiat colonii cu scop comercial în mai multe orașe din Imperiul Habsburgic, inclusiv în Transilvania. Totodată frecventau marile târguri anuale din Imperiul Otoman. Îmbogățirea negustorilor de vază a avut efecte pe plan cultural: s-au construit noi biserici în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cu arhitectură și pictură de înaltă calitate, s-a format o bibliotecă, o tipografie și chiar o instituție de cultură numită Noua Academie. Practic, la mijlocul secolului al XVIII-lea Moscopole a devenit centrul cultural al Balcanilor.

Bogăția orașului Moscopole a atras interesul turcilor și albanezilor, care l-au jefuit în 1769. Coloniile comerciale înființate în Europa Centrală înainte de acest eveniment nefericit le-au permis moscopolenilor să își ia avutul cu care rămăseseră și să emigreze în masă. Unii, probabil cei mai săraci, s-au împărțiat prin alte sate aromânești din Balcani, dar o mare parte a lor au emigrat în Imperiul Habsburgic, unde, pornind de la coloniile comerciale, au dezvoltat adevărate cartiere aromâne. Cei

rămași au fost din nou jefuiți în 1788, cu ocazia unui conflict pentru autoritate locală între doi demnitari otomani, ceea ce a determinat exodul aproape complet al populației.

Moscopole este acum doar un mic sat din sud-estul Albaniei, situat la 18 km la vest de Korçë, în munți, la o altitudine de 1 160 metri. În secolul XVII era însă un mare oraș din Balcani și principalul centru cultural și comercial al aromânilor, aici funcționând, de pildă, și prima tipografie din regiune. Orașul a fost finalmente distrus în întregime în 1788 de către Ali Pașa.

Deși aflat într-un loc destul de izolat în munții dintre Grecia și Albania, orașul a reușit să devină cel mai important centru al aromânilor. În zilele sale de glorie (la 1760) avea o populație de peste 60 000 de locuitori (mai mare la acea vreme ca orașul Atena din Grecia), fiind al doilea oraș balcanic din punctul de vedere al populației și al prosperității, depășit fiind doar de Constantinople.

În anul 1750, „numiru di bănători“ ai orașului era de 45 000, iar în 1788, când a fost distrus complet de Ali Pașa, orașul avea peste 60 000 de locuitori. Ca să ne facem o idee despre dimensiunea orașului aromân aflat în munții de la granița dintre Albania, Grecia și Macedonia, trebuie spus că Budapesta avea 54 200 de locuitori în 1800, în București, tot cam la acea vreme, erau 30 000 de „bănători“, iar Atena număra doar 10 000 de locuitori... La vremurile acelea, cel mai mare oraș din zonă era Constantinople, actualul Istanbul, care adăpostea 570 000 de suflete în 1800. Celebra Viena număra 175 460 de locuitori în 1754, iar Veneția – 140 000 în 1750. (www.banatulazi.ro)

Orașul era locuit aproape exclusiv de aromâni. O analiză efectuată la Moscopole în 1935, asupra numelor de familie existente, a dezvăluit faptul că majoritatea populației era de origine aromână. Conform istoricului german Johann Thunmann care a vizitat Moscopole și a scris o istorie a aromânilor în 1774, toți locuitorii orașului vorbeau limba aromână; mulți însă cunoșteau și limba greacă (limba bisericii), care era folosită pentru scrierea contractelor. Aromânii trăiau în acea perioadă și în alte

așezări mari din împrejurimile Moscopolei, care ajungeau, la rândul lor, la zeci de mii de locuitori, precum: Gramostea, Nicea, Linca etc. Zona era compact aromânească. Aceste orașe mari aromânești erau așezate la peste 100 de metri înălțime. Lacul Ohrid era un fel de mare vlahă, fiind înconjurat de nenumărate localități aromâne. Cetăți înfloritoare atunci, astăzi simple comune pline de ruine și de legende

După jumătatea secolului al XVIII-lea, orașul a evoluat mult și s-a dezvoltat în special datorită comerțului cu Germania, Veneția și Constantinopole, având mai multe manufacturi, în jur de 70 de biserici, bănci, o tipografie (o altă tipografie nu mai exista în Imperiul Otoman decât la Constantinopole) și chiar o universitate (fondată în 1744). La Moscopole a existat o adevărată efervescență culturală, mulți autori publicându-și lucrările atât în greacă (limbă a culturii din Balcanii la acel moment), cât și în aromână scrisă în alfabetul grec. În 1770, aici a apărut primul dicționar al celor patru limbi balcanice moderne (greacă, albaneză, aromână și bulgară).

Acțiunile din 1769 ale otomanilor au fost doar începutul unei serii de atacuri, care au culminat cu atacul din 1788 al trupelor albaneze conduse de Ali Pașa (lider militar otoman de origine albaneză) asupra orașului, atac care s-a soldat cu distrugerea completă a localității. Atacurile albanezilor musulmani aveau ca pretext Revolta Orlov (numele sub care este cunoscută ridicarea bine organizată la luptă, din 1770, a grecilor din Peloponez împotriva Imperiul Otoman; rebeliunea a fost pregătită și sprijinită în mod activ de Imperiul Rus, izbucnirea revoltei fiind coordonată cu expediția maritimă condusă de Alexei Grigorievici Orlov, comandantul flotei imperiale ruse în timpul Războiului Russo-Turc din 1768–1774). Supraviețuitorii au emigrat în Grecia (unde au revenit la ocupațiile lor vechi, precum creșterea animalelor și negoțul), Serbia, România și Bulgaria. O parte din elita comercială a emigrat în Austro-Ungaria, mai ales în cele două capitale, Viena și Budapesta, dar și în Transilvania, unde au jucat ulterior un rol esențial în renașterea națională a României.

Deși au avut un început umil, prin natura îndeletnicirii lor de păstori, aromânii cunoșteau cele mai scurte trecători și pasuri, iar mulți s-au ocupat de cărașie. În timp, învățând trucurile meseriei negustorești, ei s-au implicat din ce în ce mai mult în activitățile comerciale. Mai mult de atât, pentru că imperiul otomanilor se întinsese pe brazde întregi ale Europei, tot negustorii au fost cei mai câștigați, căci acum puteau călători nestingheriți prin Peninsula Balcanică, iar unii chiar dincolo de ea. Îi putem găsi pe aromânii moscopoleni la Cadiz, Genova, Livorno, Napoli, Triest, Veneția, unii chiar și la Constantinople, Moscova și Viena.

N-ar trebui să ne mire atunci că dăm peste unii dintre ei și în Țara Românească. Doar una dintre consecințele răspândirii activității lor economice este că fac cunoscut românilor de la nord de Dunăre că și la miazăzi existau comunități românești.

Din scrisorile comerciale inventariate de Valeriu Papahagi putem descoperi că, la sfârșitul secolului al XVII-lea, se expediau de negustorii moscopoleni prin porturile Ragusa, Durazzo și Valona abale, cafea, ceară, cordovane (piei fine de capră sau de oaie, folosite pentru încălțăminte de lux și marochinărie), cuverturi, lână, mătăsuri, museline, piele, smoală, velințe, tutunuri, untdelemnuri.

Din Veneția erau luate arme, brocarturi (stofe care imită un tip de țesătură fină), bronz lucrat, cositor, damaschine (țesături de bumbac, mătase sau lână, cu desene mari în relief, folosite la confecționarea fețelor de masă sau a albiturilor de pat), hârtie, indigo, londrine (țesături de lână groasă, din care se confecționează îmbrăcăminte sau pături), majolică (un tip de faianță italiană), postavuri, plumb, sticlărie, velure, zahăr.

Pe cât de măreț a fost Moscopole, totodată la fel de cumplită a fost și ruina sa. Cu un comerț cât se poate de înfloritor, negustorii au căutat să-și investească avutul în propriul oraș.

Breslele cunosc o dezvoltare impresionantă, existând numeroase ateliere de arămari, argintari, bumbăcari, cazangii, croitori, cuțitari, făurari,

lăcătuși, pietrari, tabagii, zidari sau zugravi. Este construită o tipografie, singura care există în cadrul Imperiului Otoman, după cea din Constantinopole, dar și Noua Academie, finanțată cu banii negustorilor. Orașul dispunea și de un orfelinat și de un spital pentru nevoile medicale ale oamenilor, iar bisericile erau câteva zeci.

Numai că secolul al XVIII-lea a fost și unul plin de tulburări și de restriști. Încă din 6 ianuarie 1742, consulul venețian Giambattista de Rossi îi scrie lui Girolamo Querini, inspectorul Dalmației și al Albaniei, că, din pricina unei molime „la Moscopole e prăpăd: mi s-a adus precis la cunoștință că până acum, din nenorocire, au pierit două sute de inși“. Războaiele ruso-turce succesive au perturbat comerțul din Balcani, moscopolenii văzându-și traseele de negoț periclitate. Încetul cu încetul, ei nu mai pot face comerț cu venețienii, pierzându-și o bună parte a veniturilor, și încearcă să se îndrepte cu mărfurile lor spre Viena. Însă, incursiunile repetate ale bandelor de albanezi au schilodit orașul, devenit apoi o pradă ușoară pentru oamenii lui Ali Pașa. Odată pustii, începe un adevărat exod în rândurile moscopolenilor. Cei care au plecat și-au găsit adăpost în statele învecinate Porții, îndeosebi în Imperiul Habsburgic.

Este și cazul lui Naum Șaguna, al cărui băiat, Andrei, investit mitropolit ortodox al Transilvaniei, va lupta pentru recunoașterea drepturilor românilor ardeleni și va juca un rol însemnat în timpul Revoluției din 1848.

Contribuții la fel de importante le-au avut și cei din familia Mocioni. Alexandru Mocioni, deputat în Camera Ungară a Parlamentului de la Budapesta, a militat pentru drepturile românilor și a susținut întemeierea unui partid național în Banat și Crișana.

Un apărător al cauzei naționale românești a fost și Andrei Mocioni, membru al Senatului Imperial de la Viena, unul din membrii fondatori ai Academiei Române. Nu mai vorbim de un Contantin Ucuța, protopop la Poznan, care tipărește la Viena un abecedar de aromână; de un Gheorghe Roja, care publică și el câteva scrieri despre aromâni sau de un

Mihail Boiagi, care pune la punct o carte de gramatica aromânească. Marile familii au putut supraviețui într-un fel sau altul distrugerii orașului. În schimb, Moscopole, odinioară marele centru economic al lumii balcanice, nu a reușit vreodată să-și mai revină după loviturile grele primite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Tot ce a mai rămas de pe urma lui s-a restrâns cu timpul la un sat cu mai puțin de șase sute de locuitori, care cu greu a supraviețuit până astăzi.

Orașul nu a mai reușit să atingă din nou statutul său precedent. În anul 1914, Moscopole a fost parte a Republicii Autonome a Epirului de Nord. A fost distrus din nou în 1916 în timpul Primului Război Mondial de trupele albaneze (aliat cu Puterile Centrale) conduse de tâlharul Sali Butka (considerat de albanezi drept erou național, însă de aromâni drept un bandit și criminal de război). Ca urmare a acestui asediu, mii de aromâni au fost masacrați în mod brutal de trupele albaneze.

În timpul războiului greco-italian din 1940, orașul a fost controlat de forțele grecești. În aprilie 1941, după capitularea Greciei, Moscopole a revenit sub controlul Axei. Clădirile rămase au fost demolate de trei ori în timpul celui de-al Doilea Război Mondial: o dată de către trupele italiene și de două ori de către organizația naționalistă albaneză Balli Kombetar, aceasta efectuând și alte două masacre împotriva aromânilor din această localitate. Din orașul vechi, doar șase biserici ortodoxe (una într-o stare foarte precară), un pod și o mănăstire au supraviețuit. În anul 1996, biserica ortodoxă aromână cu hramul Sfântului Mihail a fost vandalizată de trei adolescenți fanatici musulmani albanezi, sub influența unui musulman fundamentalist străin.

Pentru aromâni, biserica a fost centrul lumii lor. Satele erau întemeiate în jurul lăcașurilor de cult, în funcție de care își clădeau apoi casele, fântânile, școlile și troițele. Drumurile de negustori și ciobani se întretaiau prin curtea bisericii, unde ei veneau și se rugau, punându-și sufletul și nădejdea în Dumnezeu.

Credința i-a întărit întotdeauna pe moscopoleni, crucea la care s-au închinat fiind și rațiunea supraviețuirii lor. Îndârjirea și tăria cu care și-au apărat valorile și ființa le-au făcut pe femeile aromânce să-și tatueze pe frunte semnul crucii pentru a rezista fanatismului musulman și pentru a-l mărturisi pe Hristos și dincolo de moarte. Petre Țuțea, filosoful care i-a cunoscut bine, îi spunea lui Marin Preda: „Macedo-românii nu sunt români, sunt superromâni, români absoluți. Atât de năpăstuiți și goniți, au instinct național de fiară bătută. Iar eu și dumneata, pe lângă ei, avem forța domestică de rațe. Măcăim. Am stat cu macedo-români în temniță. Îi băteau până îi omorau, dar ei nu declarau nimic. Au o bărbăție perfectă“.

Cu toate că bisericile, cele care au scăpat de distrugere, au fost transformate o vreme în muzee sau magazii, oamenii continuau să se roage și să se închine în felul lor discret, ascuns, păstrau obiceiurile religioase în casă și în memorie, fără slujbe religioase și preot, pentru că așa ceva era imposibil, spune cărturarul Pandi Bello din Korcea (oraș din sudul Albaniei, populat în majoritate de aromâni). „Acum, după 1991, am intrat într-o normalitate pe care în urmă cu 30 de ani doar o visam. În zona de sud, au fost și sunt mai multe biserici ortodoxe decât peste tot în Albania, pentru că, istoric vorbind, Korcea este o fortăreață ortodoxă, alături de Berat, cărora li s-a alăturat ceva mai târziu, de la 1800, și Fieri“.

Moscopole a fost dintotdeauna, în această parte de lume, simbolul rezistenței ortodoxismului și al dârzeniei acestor oameni deveniți legendari. Se spune că necazul ce avea să-i împrăștie pe aromâni în cele patru zări a fost anunțat dinainte, în Biserica „Sfânta Maria“, de icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului, aflată aici. Era anul 1760, credincioșii erau la biserică, iar icoana a început dintr-odată să trosnească și candelile să se stingă. Semn rău, au spus cu toții, iar unul dintre bătrâni, Dimitrie, le-a zis că după nenorocirea ce se va abate asupra lor vor renaște împreună în aceeași credință. Peste puțin timp, musulmanii le-au incendiat casele și bisericile, luând cu ei și icoana Maicii Domnului. Ali Bei, văzându-l pe ienicerul ce se pregătea să taie icoana cu toporul, a

luat-o și înapoiat-o orașului. Aceasta era ziua de 23 mai, ziua în care mulți moscopoleni au plecat în pribegie. Peste un secol, cu ocazia unui alt eveniment istoric, 23 mai a devenit sărbătoarea aromânilor de pretutindeni.

Multe dintre marile valori ale ortodocșilor de aici s-au pierdut ori au fost jefuite: crucea în pietre scumpe (făcătoare de minuni) de la Biserica „Sfânta Maria“, baldachinul împărătesc în stil neobizantin și placat în întregime cu aur, mitra din argint și pietre prețioase a Mitropolitului de Ohrida sau parte din iconostasul Sfântului Atanasie, dantelat în lemn de nuc și având peceți de argint masiv. Cu toate acestea, puternicul neam de oameni liberi al aromânilor și-a păstrat credința, în ciuda tuturor suferințelor pe care le-a avut de îndurat, făcând din Moscopole una dintre cele mai glorioase fortărețe ale ortodoxiei.

În secolul al XIX-lea, o parte a aromânilor au fost atrași în mișcarea națională grecească, ce a culminat cu războiul de independență și crearea statului grec în 1828. Câțiva aromâni au ajuns astfel eroi ai poporului grec. Independența Greciei a marcat primul pas semnificativ spre grecizarea aromânilor.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost marcată de numeroase conflicte regionale, în condițiile răscoalelor sau a războaielor antiotomane. În plus, după 1864 au apărut școlile românești în Balcani, care au creat disensiuni între comunitățile de aromâni, împărțite între susținători ai românismului, așa-numiții românofoni, și adversarii, cunoscuți sub numele de grecomani. Conflictul a evoluat spre distrugeri de școli și biserici, arderea cărților în limba română, terorizarea populației românofone, chiar cu concursul autorităților turce locale.

În 1903, aromânii s-au implicat în răscoala macedonenilor împotriva turcilor, așa-numita revoluție Ilinden. Dintre faptele lor de arme se remarcă bătălia de la Crușevo (azi, în Macedonia), unde aromânii, sub comanda lui Pitu Guli, au luptat o zi întregă cu o armată turcă net superioară numeric și ca armament. Peste doi ani, la intervenția diplomatică a României, Sultanul a recunoscut vlahii ca minoritate în

imperiu și le-a acordat dreptul la școală și biserică în limba lor, de fapt în limba română. Data acordării acestui privilegiu, numit *Iradea*, 23 mai (stil nou), a devenit de câțiva ani ziua internațională a aromânilor.

Adevăratul salt al aromânilor în viața politică din Imperiul Otoman a fost determinat de revoluția Junilor Turci. În urma alegerilor parlamentare, doi aromâni au ajuns în Parlamentul Otoman și au deținut funcții importante în administrația otomană. Succesul aromânilor a fost efemer din cauza războaielor balcanice. Nu au apucat să se bucure de libertățile garantate prin Iradeaua din 1905 și nici de libertățile democratice câștigate de Junii Turci. Războaiele balcanice i-au găsit pe aromâni împrăștiati în diverse așezări din Balcani și divizați între statele care îi revendicau. Încă de la declanșarea conflictului, grecii i-au terorizat pe profesorii și preoții finanțați de România. Abia în urma presiunilor diplomatice, când Grecia a înțeles că are nevoie de România pentru interesele sale în Balcani, guvernul de la Atena a luat măsuri pentru corectarea situației celor arestați. În schimb, presa greacă nu a încetat cu diatribele împotriva românilor și românofonilor.

Cu ocazia negocierilor de pace de la Londra, o delegație de aromâni, rezidenți în România, a făcut un turneu în capitalele Marilor Puteri, cu sprijinul României, pentru a susține înființarea unui stat macedonean în sistem federativ, în care sperau că și ei, aromânii, își vor găsi, în sfârșit, drepturile. În ciuda manifestărilor publice și a articolelor de presă favorabile din România și din Europa, interesele Marilor Puteri nu îi aveau în vizor nici pe aromâni, nici pe un posibil stat macedonean. Nici măcar România nu a susținut consecvent acest proiect politic, mai ales după ce s-a prefigurat urcarea pe tronul Albaniei a Prințului de Wied, nepotul reginei României.

Pacea de la București a consfințit împărțirea aromânilor între Grecia, Bulgaria și Serbia, plus partea consistentă din Albania. Practic, războaiele balcanice au îngropat orice speranță a aromânilor spre o viață națională proprie, fiind sortiți de Marile Puteri să fie împărțiți între statele

balcanice, care i-au supus în deceniile următoare unei ofensive de asimilare.

Statul albanez s-a format în contextul pierderii Peninsulei Balcanice de către Imperiul Otoman în timpul Războaielor Balcanice. România a sprijinit formarea Albaniei ca o soluție mai bună pentru aromâni, în contrapondere cu pretențiile Greciei. Mișcarea națională albaneză s-a organizat în România cu sprijinul autorităților române încă de la finele secolului al XIX-lea. În timpul războaielor balcanice se vehicula ideea unui stat albanezo-aromân, organizat după modelul elvețian, în care aromânii să beneficieze de autonomie. Guvernul român a mituit fruntași albanezi pentru ca o rudă a reginei României să fie adusă pe tronul noului stat, o alegere însă neinspirată, deoarece Prințul de Wied a preferat să fugă de responsabilitățile coroanei albaneze.

Teoretic, aromânii din Albania beneficiau de premise favorabile păstrării identității lor în noul stat albanez. Școlile românești care funcționaseră pe teritoriul albanez în perioada stăpânirii otomane au fost însă distruse în timpul Războaielor Balcanice, iar refacerea lor a fost întârziată de Primul Război Mondial. După 1922, statul albanez a închis majoritatea școlilor românești. În 1926, a permis predarea unor ore de limba română în școlile albaneze, dar a condiționat deschiderea unor școli românești de cererea comunităților aromâne. Condițiile puse de statul albanez, care a etatizat învățământul în 1927, conflictele dintre liderii comunităților aromâne și absența unei strategii ferme din partea statului român au limitat funcționarea învățământului românesc în Albania. Astfel s-a ajuns ca în 1935 să funcționeze numai șapte școli primare în limba română. Cel de-al Doilea Război Mondial a determinat închiderea treptată a școlilor românești din Albania, iar după instaurarea regimului comunist aromânii au fost ținta politicii de asimilare din partea statului albanez. Pentru statul albanez aromânii erau văzuți ca potențial pericol din cauza pretențiilor Greciei, care îi considera greci pe aromâni și revendica teritoriul locuit de ei încă din 1912.